

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ
ВИКЛАДАННЯ**

ОСОБЛИВОСТІ ОБОРОНИ ХЕРСОНА 17-18 СЕРПНЯ 1941 Р.

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконав: студент 4 курсу 13-431 групи
Спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія)Освітньо-професійної програм
«014 Середня освіта (Історія)»

Нагрибельний Богдан Ярославович

Керівник: д.і.н., професор Водотика С. Г.

Рецензент: к.і.н., доцент Коновалова Г.В.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ОБОРОНА ХЕРСОНУ ІСТОРІОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛА ..	6
1.1. Південний фланг радянсько-німецького фронту в історіографії.....	6
1.2. Історіографія та джерела з оборони Херсону в серпні 1941 року.....	11
РОЗДІЛ 2. ОПЕРАТИВНО-СТРАТЕГІЧНА СИТУАЦІЯ В ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР’Ї В ЛІТКУ 1941	21
2.1. Бойові дії на Південно-західному фронті.....	21
3.1. Співвідношення радянсько-гітлерівських сил.....	25
РОЗДІЛ 3. ОБОРОННІ БОЇ В РАЙОНІ ХЕРСОНУ В СЕРПНІ 1941 РОКУ	35
3.1. Бойові дії за Херсон.....	35
3.2. Оцінка бойових дій	41
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48
ДОДАТКИ	54
Додаток А. Укріпленні райони на полосі Київського військового округу на червень 1941 року	54
Додаток Б. Задум першої стратегічної операції німецьких військ за планом «Барбаросса».....	55
Додаток В. Задум німецького командування на проведення першої наступальної операції на полосі Київського військового округу за планом «Барбаросса».....	56
Додаток Фото монітору Г.«Ударний» Дунайської флотилії.....	57
Додаток Г. Фото мінного загороджувача «Колгоспник» Дунайської флотилії.....	57
Додаток Д. Фото штабного корабля «Буг» Дунайської флотилії.....	58

Додаток Е. Фото річкового тральщика.....	58
Додаток Є. Картохема Херсонської області та міста німецького головнокомандування	59
Додаток Ж. План Херсона на 1941 рік.....	60

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою аналізу бойових дій під час оборони Херсону. Історіографія радянської доби була спрямована на демонстрацію героїчних вчинків радянського керівництва та нівелювання прорахунків і невдалих стратегічних дій початкового етапу Другої Світової війни.

Сучасна історія потребує критичного переосмислення військових поразок під час оборони Херсона, які репрезентують загальну тенденцію оборонних дій.

Мета дослідження полягає в аналізі особливостей оборони Херсона в серпні 1941 року в контексті дослідження історіографічних даних та джерельної бази. Мета дослідження зумовила постановку наступних завдань:

- 1) проаналізувати науково-джерельну базу з теми кваліфікаційної роботи;
- 2) дослідити історіографію Другої Світової війни в контексті оборони Херсона;
- 3) з'ясувати специфіку оперативно-стратегічної ситуації на радянсько-німецькому фронті;
- 4) визначити хід бойових дій під час оборони Херсона.

Об'єкт дослідження – процес аналізу оборонних дій Херсона в серпні 1941 року

Предмет дослідження – оборона Херсона 17-18 серпня 1941 року

У роботі застосовано такі методи дослідження: аналітичні, синтетичні, статистичні, емпіричні.

Практичне значення полягає в можливості використання ключових положень дослідження в процесі написання курсових, випускних робіт та при підготовці до практичних занять з фахових та спеціальних курсів.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження було оприлюднено під час передзахисту на кафедрі історії, археології та методики викладання ХДУ.

Основні положення роботи висвітлено у статті «Історіографія з оборони Херсона» та опубліковано у збірці «Студентські наукові студії».

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ОБОРОНА ХЕРСОНУ ІСТОРІОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛА

1.1 Південний фланг радянсько-німецького фронту в історіографії

Вивчення Другої світової війни, безперечно, посідає провідне місце в царині історичних знань. Історіографічній складовій вже надано велике значення. Однак, процес формування бази для вивчення досліджуваної теми триває і наразі.

Ураховуючи її багатofакторність, доцільно зосередити увагу на певних питаннях, що висуваються до історіографії Другої світової.

Процес формування історичного доробку є довготривалим. Публікація наукових праць почалась з періоду військових дій 1941 року та триває й досі, тому питання хронології історіографії Другої світової посідає одне з провідних місць у її вивченні. Також слід звернути увагу на історичні реалії, в яких були створені певні праці, оскільки основний вектор у вивченні окремих питань, як наприклад, підготовка Радянського Союзу до війни, основні військові операції на радянсько-німецькому фронті або причини поразок перших років війни, завжди встановлювався партією. Ще однією з важливих складових при створенні наукових праць є психотип людини. Оскільки Радянський Союз нав'язував людям культ вождя, який утвердився за допомогою соціального примусу та відігравав безпосереднє значення при формуванні думки автора.

Хронологічно ми можемо виокремити основні періоди: радянський, в якому формувалися ідеї провідної ролі партії, блискучі дії Червоної армії під час військових операцій, формування міфологеми про підступливість капіталістичних країн та віроломний напад Німеччини. Цей період тривав з 1940 по 1980рр.

Починаючи з 1980 року, історіографи визначають пострадянський період. В.Стецкевич висунув в своїй праці «Україна в Другій світовій: погляд з ХХІ століття» думку, що в радянському періоді слід виділити ще підперіоди, а саме: власне період війни, перше повоєнне десятиріччя та доба ліберально-плюаристичного поступу.

Серед науковців, які досліджували першого під період виділимо М.Супруненка[47], К.Дубину[28]. Завдяки їхнім працям було здійснено спробу узагальнити досвід перших років війни, показати боротьбу ополченців Києва та Одеси.

Однак, ми повинні критично ставитися до наукового доробку, що було сформовано авторами. По-перше, дослідники не могли проаналізувати причини поразок початкових років війни, оскільки статистичні дані про загиблих, відступ радянських сил та прорахунки партійної верхівки не були достатньо проаналізовані. По-друге, реалії, в яких було створено праці «Народне ополчення в героїчній обороні Києва та Одеси» та «Варвари ХХ сторіччя», не могли суперечити загальній ідеології партії. По-третє, автори праць належать до верхівки бюрократичної еліти Радянського союзу.

Як зазначав С.Коткин у книзі «Magnetic Mountain» [52]: «В мобілізованому, мілітаризованому та репресивному суспільстві люди вимушені були засвоювати радянський жаргон, вчитися мові, в центрі якої були трудовий ентузіазм і віра в курс партійного керівництва». Проте, науковці почали створювати історіографічну базу, яка потім сприяла розвитку наукового доробку послідовників.

Наступний період розробки матеріалів Другої світової війни тривав починаючи з середини 50-х по 60-ті роки. Доцільно зауважити, що після диглорифікації культу Сталіна активізувався процес наукових пошуків. В цьому періоді починається відхід від моделі написання історії штампами. Якщо раніше працею, що бралася як взірець для написання історії була «Про Велику Вітчизняну Війну Радянського

Союзу», автором якої був Сталін, то тепер починається процес формування та висловлювання тез, що раніше були заборонені. Було сформовано постанову 12 вересня 1957р. «Про підготовку багатотомної історії Великої Вітчизняної війни»[18]. Причиною трансформації поглядів слугувало те, що відбулась зміна політичного терору соціальним контролем. Однак, після приходу до влади Л.Брежнєва, позитивні процеси почали згортатися, відроджувались старі стереотипи. Почалося повернення до сталінських підходів у висвітленні історії війни. Цей період був назван «ліберальним сталінізмом».

Із середини 60-х до 80-х відбувається процес вивчення війни в історико-партійному руслі. В Україні сформувалась дослідницька група фахівців вивчення Другої світової. Було опубліковано монографії П.Балкового[23], І.Хміль[49]. Праці цих авторів створили базу для подальшого дослідження проблематики німецько-радянської війни. Водночас, означені науковці приділяли увагу ідеологічному вектору задля аналізу порушеного питання. Вони не ставили на меті відобразити усі складові проблеми історіописання Другої світової: загально-історичну, джерелознавчу та інші. Продовження вивчення історії на замовлення партії та відповідно до її вектору. Так дослідник Клаус Гества[52], у своїй статті «Історія ідей та понять» покликається на думку Schröder Н.-Н.: «Режим, використовуючи символ політичного поступу, доводив ідею дотичності та соціальної співучасті для посилення власної легітимності». Ця теза підтверджує одну з причин бажання істориків догодити владі, транслювати її дії в унісон з партійним керівництвом.

Новим поштовхом в історіографії став період, що тривав з 1980-го по 2000 роки. Він характеризується певними ознаками: розширення бази дослідження за рахунок введення в наукову площину архівних матеріалів, що були засекреченні; відбувається переосмислення офіційної концепції Другої світової; змінення акцентів на ролі партійного керівництва під час військових дій.

Усе означене спричинило наукову дискусію, учасниками якої стали представники прорадянських поглядів та науковці, які висвітлювали нові погляди на історію німецько-радянської війни. Доцільно зазначити про працю В.Невежина «Синдром наступальної війни»[39]. Працю було опубліковано в 1997 році, однак вона є актуальною, оскільки показує небажання автора переглянути свої власні погляди на дії Радянського Союзу. Науковець доводить думку, що Радянський Союз був жертвою Гітлерівської Германії і саме це призвело до поразок. Автор не звертає увагу на те, що Радянський Союз також приймав активну участь в процесі знищення нейтральних держав, нарощував свою бойову готовність, та на червень 1941 року був однією з наймілітаризованіших держав світу.

Однією з причин відстоювання ідей авторів які не бажали трансформувати свої погляди на історію Другої світової війни, є сформований психотип радянської людини та небажання трансформуватися відповідно до нових течій мислення через небезпечність і нерозповсюдженість цих мислень. Не дивлячись на те, що історичне бачення науковця формувалося в добу зміни поглядів від жорстко тоталітарних до заангажованих, а з часом і до перформативних, автор відмовився в своїй праці переглянути хід подій Другої світової та залишився на позиції прорадянських поглядів історіографів. Також у своїй праці історик дає оцінку праці В.Суворова «Криголам», тим самим торкнувшись дискусії поглядів, що точилась навколо питань превентивної війни Німеччини та Радянського Союзу. У критиці було зазначено, що В.Суворов слабо використовує документальну базу, зловживає домислами та мемуарною літературою.

Працю «Криголам» було видано в 1985 році і відразу вона викликала шквал дискусій. Це було спричинено тим, що вона руйнувала кліше сформовані радянською історіографією. Основною тезою радянських науковців завжди залишалось те, що Німеччина вступила у

війну без проголошення. Німецькі військові були краще підготовлені, переважали чисельністю. Не дивлячись на це, радянські солдати мужньо боролись, однак, були змушені відступати під чисельною навалою гітлерівців. Дана теза прослідковувалась як і в післявоєнній історіографії, так і в сучасній. В.Суворов в своїй праці розкриває основні положення про дійсний перебіг ситуації в підготовці радянських військових та головнокомандування. Автор відповідає на вже поставлене питання: «Як Радянський союз зміг потерпати від солдат Вермахту впродовж майже трьох років?». У праці перелічено такий комплекс причин: підготовка Радянського Союзу до наступу на Германію, а не ведення захисних дій; відсутність спільності в діях військових; відсутність та непридатність захисних споруд на кордоні Радянського Союзу. Звісно, дана праця не вичерпала усіх аспектів аналізу дій радянської та німецької сторони, однак автор відійшов від ідеологічної точки зору та намагався показати дійсний перебіг подій.

Також слід зазначити про працю М.Солоніна «22 червня»[45], що вийшла у 2004 році. В ній автор спростовує основну тезу про те, що Радянський Союз не був готовий до війни та не хотів її. В доробку показано основні військові дії перших днів війни. Також автор розкриває питання щодо військово-стратегічних та соціальних аспектів підготовки радянського командування в парці «Бочка та обручі»[44]. Головною проблемою вивчення різних сторін, якій присвячені книги М.Солоніна, є питання про те, чому сталінська імперія довгі роки готувалася до війни і зазнала влітку 1941 року нищівну поразку. Причинами цього слугувало те, що психотип населення був сформований владою. Саме цей фактор означав створення прорадянськими істориками історіографії, яка відбивала курс партії, не дивлячись на те, що уже існував соціальний попит на переосмислення радянської версії.

1.2. Історіографія та джерела з оборони Херсону в серпні 1941 року

Невід'ємною складовою формування історіографічної думки Другої світової є вивчення оборони, окупації та визволення окремих міст. У науковому доробку з оборони Херсону слід зазначати про такі праці, як «Історія міст і сіл УРСР Херсонська область»[32], «Херсонська область в роки великої вітчизняної війни збірник документів»[19], «Полум'я над степом»[35], «Херсонська міська книга пам'яті»[40], «Херсонщина в період великої вітчизняної війни 1941-1945»[19], «41 день на Херсонщині»[31].

Дослідження зазначених праць дозволяють простежити еволюцію історичної думки на різних хронологічних етапах створення історіографії Другої світової.

У науковій праці «Історія міст і сіл УРСР Херсонська область», що була видана в 1972 році питанню військових дій серпня 1941 року приділено лише вираз, в якому засвідчено, що 18-19 серпня велись жорстокі бої за Херсон й 19 серпня німецько-фашистські загарбники окупували місто. У дослідженні не наведено жодного посилання на документи, які б свідчили про склад військових сил призначених для захисту міста від ворога, моральній підготовці бійців, про дії Дунайської флотилії, частини якої були направлені для оборони міста. Також в праці не надано жодної інформації про бої на вулицях міста в період з 17 по 19 серпня. Однак, в праці приділено значну увагу формуванню підпільницького руху та ролі партійних керівників в його створенні. Питанню звільнення міста від гітлерівських окупантів також приділено значну увагу, акцентовану на мужності червоноармійців, ролі партійного керівництва в визволенні міста.

Висвітлення позитивних моментів історії військових дій в місті, а також недостатність інформації про період стрімкого захоплення силами

Вермахту, зумовлено комплексом причин. До них можна віднести те, що при захисті Херсона головнокомандування Червоної Армії не приділило значення військовим угрупованням гітлерівських сил, які на цьому напрямку склалися з румунських частин та Вермахту. Не було використано Дніпро, як природну перешкоду на шляху супротивника, це було зумовлено направленістю історіографії на партійно-ідеологічне русло.

Як зазначає А.Юрчук у своїй праці «Everything was forever, until it was no more»: «Дискурс щодо прогресу і соціалізму підтримувався далі, став застиглим ритуалом, який складається з бюрократичної рутини, гасел, плакатів»[51]. Таким чином суспільна думка формувалась за допомогою акцентування уваги на подіях, що висвітлювали роль партії в позитивному ракурсі, однак не відбиваючи дійсної картини подій.

Хронологічно до цього періоду ми можемо віднести працю «Херсонська область в роки великої вітчизняної війни». Доцільно зазначити, що праця стала збірником документів присвячених діям на Херсонщині з червня 1941 року по липень 1944 року. Питанню дій військових Дунайської флотилії присвячено лише запис з журналу бойових дій Дунайської флотилії «Про бої в пониззі Дніпра з 15 по 19 серпня 1941 року»[3]. У цих записах надано стисло інформацію про дії флотилії, однак немає жодної інформації про перелік кораблів, направлених на захист міста, їх особовий склад, поведінку моряків під час військових дій з силами Вермахту на вулицях міста, немає жодного документа, який би довів чисельність загиблих червоноармійців з 16 по 19 серпня 1941 року.

У збірнику приділено увагу документам перших місяців війни та безпосередньо документам, які демонструють життя міста з червня по серпень 1941 року. Ми знаходимо 39 справ, які присвячено проведенню політичної роботи, патріотичному підйому, чисельності добровольців та соціалістичному змагання з виробничої діяльності. Документи надто

стисло приділяють увагу інформації щодо бойових дій в Херсоні та бойових частин. Причиною цього може слугувати небажання укладачів акцентувати увагу на помилках партійного керівництва, яке не приділило достатньої уваги Херсону, як стратегічно важливому пункту в формуванні захисного рубежу на шляху гітлерівських сил. Так тенденція прослідковується майже в більшості після військових історіографічних працях.

Завдання героїзувати діяльність радянських військових та працівників ускладнює, а іноді і унеможлиблює відтворення дійсної картини військових дій. Причину такого підходу до в формуванні радянської історіографії вбачаємо в тому, що психологічно історіографи не могли переформатувати своє трактування Другої світової. У психологічному аспекті це слід розглядати, як диференціацію суспільної ідентичності, коли культура та медіа критично розглядають радянську дійсність, виносять на перше місце бажане, а не дійсне. На думку дослідників з Тюбінгенського університету Б.Бельге та М. Деуерлейна: «Радянський союз у 1970 роках був соціалістичним табором, мав саму більшу протяжність, однак можливості, як партійної держави до прогресу і розвитку вже почали руйнуватись»[31]. Головне завдання радянських науковців того часу полягало у формуванні героїчної спадщини, для партійного виховання майбутнього покоління.

Значущою працею, присвяченою вивченню регіональної історії в період Другої світової війни, став збірник «Полум'я над степом». Прикметно, що в збірнику було представлено спогади учасників бойових дій, які брали участь в обороні міста. Однак, укладачі не приділили уваги співставленню спогадів учасників бойових дій. Проте, спогади, як усне джерело, є доволі суб'єктивними упродовж тривалого часу вони трансформуються в пам'яті очевидців, і не дають можливості відтворити дійсної картини, тому вони потребують співставлення. Колективом авторів було проведено співставлення спогадів В.Жукова,

який надав інформацію про дії дунайців під час боїв за місто зі спогадами інших військових моряків та керівниками місцевого міському.

Історіографи висвітили в спогадах героїчний аспект дій червоноармійців і моряків під час захисту міста, однак питанню військової підготовки, технічному забезпеченню, моральній спроможності протистояти ворогові не приділено жодної уваги. Причинами такого викладу матеріалу є те, що завдання післявоєнної історіографії полягало в перетворенні прорахунків та невдач радянського командування в запеклих боях. Вона полягала в тому, що радянський інформаційний простір був замкненою системою. Уся система не передбачала формування плюралізму поглядів. На думку А.Синявського : «Радянський образ життя будується в безлюдній пустелі, де немає особистості, суспільства, а є лише держава»[52].

Нині ми не можемо уникнути історичних міфів та фальсифікації. Розглянемо ц детальніше у праці В.Сусорова «Оборонні бої на Херсонщині в початковий період Великої Вітчизняної війни (червень-вересень 1941 рр.)»[44], автор не уникає історичних кліше.

У праці висвітлено дії червоноармійців, однак вони не відповідають дійсності. Науковець вдається до ідеалізації дій військових. Використовуючи інформацію Херсонського Державного архіву, ми знаходимо спростування в спогадах С.І.Кривошеїна щодо ведення військових дій на вулицях міста. Однією з причин формування такої інформації в післярадянський час, коли партія не регламентує науковцю коло інтересів, може слугувати психологічна неспроможність перебудувати власні погляди. Процес кардинальної трансформації свідомості відбувається під час стрімких соціальних змін.

Цікавою для нашого дослідження є думка американського психоаналітика Е.Гольдштейна. Він розглядає психологічну візію радянської людини на прикладі зміни країни, в якій вона проживає.

Неможливість трансформації власного психотипу відбувається тоді, коли людина не приймає іншу система цінностей, зокрема в питаннях індивідуального простору, ролі колективу, відповідальності особистості за власне життя[53].

Важливий внесок в історіографію Другої світової війни на теренах Херсонщини було зроблено Б.Зецер. В її краєзнавчій діяльності слід відзначити формування джерельної бази про дії Дунайської військової флотилії. Науковинею було надано матеріали до Херсонського державного архіву про склад флотилії, списки військовослужбовців, спогади червоноармійців та моряків флотилій, які дають можливість відтворити хід боїв за місто. Також за допомогою матеріалів, ми маємо змогу відтворити психотип військових, що брали участь в обороні міста, показати психологічну готовність окремих бійців під час боїв з гітлерівцями.

Історіографічним доробком стала праця « 41 день на Херсонщині» [31]. Вона містить спогади військових Дунайської флотилії. На відміну від згаданого збірника «Полум'я над степом», автором будо наведено комплекс матеріалів що дають можливість показати цілісність картини подій під час оборони міста. Ще однією характерною ознакою праці є відсутність прорадянських штампів у викладі власної думки. Авторка використала такі матеріали: документи про особовий склад мінного загороджувача «Колгоспник» та штабного корабля «Буг». Актуальними для дослідження боїв на вулицях міста є інформація про особовий склад 7-ої роти морської піхоти, які безпосередньо брали участь в боротьбі проти гітлерівських окупантів.

В історіографії Другої світової війни окреслився певний вектор викладу інформації. Залежно від політичного курсу розвитку країни науковцям ставилось завдання висвітлення окремих моментів необхідних для партійного керівництва. Ми маємо змогу побачити це на прикладі початку формування історичного доробку в період війни та в

перші післявоєнні роки. Зміна вектору розвитку відбулася поступово після деглорифікації культу Сталіна і намагання нової політичної верхівки акцентувати увагу на історичних моментах, що були вигідними.

Період розвитку 80-х років ознаменувався дискусією з приводу поглядів на Другу світову. Нова плеяда науковців, які намагалися переосмислити хід історії та відійти від радянських штампів викладу інформації, зіткнулась з прорадянськими істориками, які відстоювали ідеї корифеїв наукової думки. Психологічним чинником тут слугувало небажання науковців трансформувати свої погляди, що були сформовані тоталітарним психологічним середовищем. Перебуваючи під впливом звички викладати інформацію відповідно до поглядів партії, вони не вбачали в цьому потреби викладу дійсного перебігу подій.

У радянській історіографії початковий етап військових дій висвітлюються відповідно до лозунгів та заяв, які були зроблені радянським керівництвом і ставили на меті героїзацію дій військових. Не розглядаються причини дійсних поразок початкового етапу війни. Якісний аналіз співставлення військових сил Вермахту та Червоної Армії акцентує увагу на застарілості радянської техніки, не беручи до уваги характеристики німецької, питанню психологічної підготовленості бійців майже не приділено увагу. Відображення дійсного перебігу військових подій не можливе без залучення архівних даних. Використовуючи документи Херсонського державного архіву ми маємо змогу з'ясувати особливості підготовчого етапу міста, бойові дії радянських та гітлерівських сил, відхід червоної армії.

Так наприклад, використовуючи мемуари колишнього завідуючого воєнним відділом Херсонського міського комітету КП/б/У Семена Івановича Кривошеїна, які складають частину його рукопису «З прожитого та пережитого» дають можливість побачити дії керівництва під час військових дій радянських та гітлерівських сил. Приналежність

автора до місцевого партійного керівництва дає змогу відтворити особливості підготовки міста Херсона до оборони, евакуації місцевих підприємств, оборонних боїв у місті, створення підпілля та партизанських загонів.

Кривошеїн в своєму рукописі здійснив спробу відійти від заполітизованих лозунгів та надав критичну оцінку підготовчому етапу дій та військовим подіям з оборони міста. Військові дії в боях на вулицях Херсона висвітлено в спогадах командира дивізіону торпедних катерів капітан-лейтенанта І.Кубишкіна, військового комісара дивізіону К.Семенова, лейтенанта С.Кулишова, старшини 1-ї статті Г.Силенка. У спогадах військових ми знаходимо картину бойових дій 18-19 серпня. У свідченнях червоноармійців йдеться про наступ німецьких сил в районі портелуватора та набережної.

Також інформацію про перебіг бойових дій ми отримуємо зі спогадів військових моряків Дунайської флотилії. Їх дії впродовж серпня-вересня 1941 року докладно відображено в спогадах контр-адмірала Жукова Якова Карповича, який у боях 1941 року на Херсонщині був молодшим політруком, помічником начальника політвідділу ДуФ з комсомольської роботи. У його спогадах подано інформацію про участь моряків Дунайської військової флотилії в підготовці міста до оборони. Ведення бойових дій на вулицях міста протягом 18-19 серпня. У джерелах надано інформацію про встановлення смуги захисту в районі міської в'язниці, пивного заводу та залізничного вокзалу. Інформацію про дії військових сил Дунайської флотилії доповнюють спогади капітана 3-го рангу Кузнецова Анатолія Герасимовича, колишнього командира артилерійської бойової частини монітору «Мартинов», потім монітору «Железняков» ДуФ, Старшини 2-ї статті Березовського Олександра Олександровича, колишнього командира відділення радистів штабного корабля «Буг», потім монітору «Ударний» ДуФ старшини 1-ї статті Молоткова Володимира Петровича,

спеціаліста прихованого зв'язку. Комплекс цих спогадів дає можливість побачити дії радянського керівництва та військових впродовж усього періоду ведення боїв за місто.

Вагомим аргументом стали матеріали Херсонського державного архіву, які надають інформацію про технічне оснащення кораблів Дунайської військової флотилії: дивізіон річкових тральщиків, мінний загороджувач «Колгоспник» та штабний корабель «Буг». Аналіз цих документів дозволяє показати особливості військово-технічного потенціалу радянських сил під час ведення бойових дій за місто.

Невід'ємною складовою усього комплексу військових заходів є емоційно-психологічна підготовленість військових. Висвітлити це питання можливо при залученні в наукову розробку довідок про біографії особового складу кораблів «Буг» та «Колгоспник», що надають можливість проаналізувати психотип моряків, які брали участь в захисті міста. Матеріали «Документи (довідка, листи, фотографії) про особовий склад 7-ої роти морської піхоти» матеріали Херсонського державного архіву дають можливість проаналізувати їх дії під час боїв за місто, що відтворюють перебіг подій

Під час відтворення перебігу боїв за місто доцільно приділити увагу спогадам, що містяться в щоденнику генерала-майора Ваффен СС Курта Мейера. Актуальним є те, що автор описує бої за Миколаїв та захоплення Херсону, акцентуючи увагу на діях радянських військових під час вуличних боїв у Херсоні. Окремої уваги заслуговує детальний подій під час захоплення порту та відходу радянських сил на інший берег Дніпра.

Актуальним в розробці проблеми є вивчення комплексу архівних документів присвячених діям 18-ої та 9-ої армій для відходу яких радянське керівництво намагалось втримати Херсон. Аналіз емоційної, військово-технічної та організаційної складових дозволяє побачити готовність до протистояння гітлерівським силам.

Отже, процес формування наукового доробку з проблематики вивчення Другої Світової війни є багатокомпонентним питанням. Значної уваги під час дослідження проблеми надається хронологічному аспекту, соціальним векторам, які були під час створення наукової праці. Особливої уваги заслуговує аналіз психологічної складової науковців, які досліджували питання історії війни.

В узагальнюючих працях науковців радянського та пострадянського періоду приділено увагу процесу формування військової підготовки, боєздатності радянських частин, початковому та іншим етапам військових дій. Також уваги надано політичній обстановці Радянського Союзу напередодні Другої Світової.

Слід зазначити, що історіографами не висвітлено особливості психологічної готовності бійців до війни. Авторами не проведено паралель між особливостями екіпування радянських бійців (формою, особистою зброєю, харчовими запасами тощо) та впливом цього забезпечення на емоційно-психологічний стан бійця під час ведення бойових дій з використанням зазначених елементів обмундирування. На нашу думку особисте знаряддя бійця відіграє провідну роль в психологічній складовій готовності до бою.

Під час дослідження історіографічного доробку з оборони Херсону прикметним є те, що звернути увагу на те, що авторами наукових праць було розглянуто початковий етап Другої Світової війни, окупацію міста, визволення Херсону від гітлерівських загарбників.

Водночас створення наукового доробку не було приділено значної уваги психоаналізу складової підготовки радянських солдатів до війни. Питання підготовчого етапу міста до боїв з силами противника також не розглянуто. Інформацію щодо боїв на вулицях Херсону майже не висвітлено в наведених працях. Причиною цього гіпотетично може слугувати формування наукового доробку через призму партійного бачення та небажання відходити від усталених поглядів.

Залучення архівних матеріалів дає можливість відтворити особливості бойових дій, однак ми повинні враховувати можливість автора героїзувати власні дії або дії бойових товаришів під час створення мемуарів. Лише за умови співставлення існуючої інформації та її верифікації ми маємо змогу відтворити дійсний перебіг подій під час бойових дій на вулицях міста. Залучені під час роботи матеріали, дозволяють переглянути бойові дії в Херсоні. Роблячи акцент, не тільки на ході протистояння радянських та гітлерівських військових, а й досліджуючи психологічно-емоційну складові бійців.

РОЗДІЛ 2

ОПЕРАТИВНО-СТРАТЕГІЧНА СИТУАЦІЯ В ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'Ї ВЛІТКУ 1941

2.1. Бойові дії на Південно-західному фронті

Оперативно-стратегічна ситуація, яка склалася на початок бойових дій червня 1941 року була наслідком дій як зі сторони гітлерівської Німеччини, так і Радянського союзу. Розробка планів щодо ведення війни проводилась в обох державах. Радянський Союз намагався відтермінувати бойових дій для проведення наступальної війни на території Німеччини. Розуміючи можливість розвитку такого сценарію дій, гітлерівським командуванням було розроблено план військових заходів під назвою «Барбаросса».

Розробка війни на сході згідно з цим планом була покладена на Генеральний штаб сухопутних військ, а 4 липня 1941 року було сформовано спеціальну оперативну групу, якій було доручено роботу над планом. У серпні 1940 року план було представлено Фюреру. Згідно розробки головними умовами стрімкої перемоги повинні були стати стрімкість та раптовість. Танки та люфтваффе повинні були зробити пролом в радянській обороні, а піхотні сполучення знищити радянські групування, які потрапили в оточення.

За оцінками Генерального штабу, на розгром Радянського союзу було необхідно 9-17 тижнів.

Фюрер визначав основне завдання для військових сил необхідністю повного знищення радянських групувань. Він вважав, що при наступі потрібно знищувати війська, а не відтіснявати їх. Лише за умови знищення противника під час ряду атак можна забезпечити успіх подальшого просування.

Важливе місце в розробці плану було приділено й Україні. Головнокомандування Німеччини розуміло сировинний, географічний та промисловий потенціал України. Основна теза яка висувалася щодо перспективності цього регіону зазначала: залишивши Радянський Союз без українського хліба, донбаського вугілля та кавказької нафти автоматично виведе Радянський Союз з війни.

Для реалізації поставленого завдання Німеччиною та її союзниками (Фінляндією, Румунією, Угорщиною) було можливо розвернути 253 піхотні дивізії, 10 550 танків, 15100 літаків.

Відповідно до плану «Барбаросса» гітлерівське керівництво хотіло використати стрімкий прорив танкових сполучень з району Любліна, відрізати радянські війська, що знаходились в Галиції і Західній Україні від комунікацій на Дніпрі. Планувалося переправи в районі Києва та південніше від нього. Для реалізації поставленого завдання головний удар повинен був бути нанесеним між Равою-Руською і Ковелем в напрямку Бердичева, Житомира і Києва, що на правому крилі Південно-західного фронту.

Радянське керівництво розуміло імовірність таких дій. У 1941 році було остаточно затверджено план прикриття. Його підписали нарком оборони С.К. Тимошенко, начальник Генерального штабу Г.К.Жуков та розробник плану генерал-майор А.М. Василевський. Згідно розрахунків радянського керівництва гітлерівські війська мали розгорнути свої головні сили на південно-східному напрямку – від Седлеца до Угорщини, щоб нанести удар на Бердичів, а потім на Київ. Також було розглянуто можливість нанесення додаткового удару на північ з Східної Пруссії в напрямку на Двінск та Ригу та альтернативного удару зі сторони Сувалок та Бреста в напрямку Волклвіск, Барановічі. Таким чином радянське керівництво мало план контрнаступів на основні позиції гітлерівських угруповань.

На початок бойових дій 22 червня 1941 року на території України основного удару гітлерівські сили завдали в районі сформованого південно-західного фронту. Радянським керівництвом згідно до планів прикриття, на цьому напрямку вздовж кордону протидіяли сили київського Військового округу. У склад військових об'єднань на цьому напрямку увійшли сили 5-ої, 6-ої та 26-ої армій. Склад об'єднань прикриття який повинен був відразити удар противника складався з 17 стрілецьких, 8 танкових, 4 моторизованих і 1 кавалерійської дивізії. У цих військових об'єднаннях було 273,7 тисяч особового складу, 3620 танків, 1197 знарядь, 2998 мінометів, 773 протитанкових знарядь, 172 зенітні знаряддя. Прикриття названих сил в повітрі здійснювало 2263 літака.

Перед цими військовими угрупованнями на 22 червня 1941 року гітлерівські війська розгорнули 25 піхотних дивізій, 5 танкових дивізій, 4 моторизовані дивізії та 9 окремих бригад. У складі цих військ перебувало 584,7 тисячі особового складу, 675 танків 2861 знаряддя. Таким чином радянські війська значно перевищували в кількості техніки гітлерівські угруповання на цьому напрямку, але поступались в живій силі. Особовий склад вермахту був більшим в 2,1 рази, однак за кількістю танків Радянський Союз випереджав в 5,3 рази в кількості знарядь в 1,3 рази. Отже, говорити про перевагу сил противника на цьому напрямку ми не можемо. Однак, на початок військових дій частини прикриття не отримали наказ на висування та захист позицій на кордоні.

Військові сили противника повинні були нанести удар між Рава-Руская та Ковелем (Додаток А) в напрямку на Бердичів, Житомир і далі на Київ (Додаток Б). Ці дії були спрямовані на праве крило Південно-Західного фронту. На інших ділянках фронту гітлерівським командуванням планувалося провести пасивні дії для привернення уваги противника. До завдання під час наступу групи «Південь» (Додаток В)

входило скувати війська противника, які протистояли, створити видимість наступу крупних сил. За умови успішного розгортання подій, взаємодіючи з авіацією завадити планомірному відходу радянських сил з позицій і далі - за Дніпро. Основне завдання, яке висувалось до 1-ої танкової групи був прорив стику радянських армій в напрямку Рава-Руская та Ковель.

Під час бойового наступу гітлерівських сил на 22 червня 1941 року це завдання було реалізовано. Ф.Гальдер у своєму щоденнику згадує, що наступ німецьких сил застав противника зненацька. Бойові порядки в тактичному відношенні не були підготовлені до оборони. Війська у прикордонній зонні були розкидані по всій території свого дислокування. Охорона кордону також була слабкою. По це свідчить і те, що частина військових була захоплена в казармах, літаки на аеродромах були накриті брезентом.

Розпочавши бойові дії гітлерівські війська змогли пробити стик між 5-ою та 26-ою арміями використавши сили 1-ої танкової дивізії. За перший тиждень військових дій сили дивізій, в якій налічувалось 43 танки змогли пробитися клином та заглибитись в тил радянських військ на 30 кілометрів. Успіх таких дій був зумовлений рядом причин: військовою дезорганізацією радянських сил, які не отримали наказу від головнокомандування щодо військових заходів, непідготовленістю укріплень районів на новому радянському кордонні, психологічною неготовністю вести військові дії та гинути за радянську владу.

Використавши всі фактори, гітлерівські війська успішно розвили наступ. Сили 6-ої армії продовжували наступати. На її лівому фланзі діяла 1-ша танкова група, яка змогла вклинитись в захисні позиції радянських сил західніше Житомира. Розуміючи неможливість закріпитися на позиціях, радянські війська почали відхід. На початок липня важливим військовим пунктом став Бердичів. Відступаючи, війська Червоної Армії здійснювали відхід на цьому напрямку в

подальшому намагаючись переформатувати боєздатні частини для відходу за Дніпро. Гітлерівські сили в складі 6-ої армії та 1-ої танкової групи змогли втягнути відступаючі сили радянських частин що в подальшому призвело до їх часткового оточення та знищення. У записах Ф.Гельдера станом на 6 липня є запис, в якому зазначено, що: «Сили противника вклинились в німецькі частини, що призвело до знищення радянських групувань.» [15]

За перші місяці військових дій гітлерівські частини змогли просунутись у тил противника, знищивши повністю смугу захисту на новому та старому радянському кордоні. Майже повністю було розгромлено армії Південно-Західного фронту. Відступ частин зумовив поразки і частин Південного фронту.

За статистичними даними, які наведено в праці «Велика Вітчизняна війна 1941-1945 років в дванадцяти томах» зазначається: «...в 1941 році війська формувань Південного та Південно-Західного фронтів втратили (вбитими та зниклими без відома) 960 тисяч чоловік, поранено майже 200 чоловік. Повністю або часткова було розгромлено 10 механізованих корпусів, втрачено близько 4,5 тисячі танків, знищено близько 80% матеріальної частини 12 авіаційних баз»[50].

Ці данні засвідчують рівень готовності радянського керівництва до ведення військових дій. Питання військової готовності Радянського Союзу на початковому етапі ведення війни в історіографії не загострюється. Натомість науковці роблять акцент на раптовості нападу Німеччини. На нашу думку доцільно розглядати причини поразок початкового етапу скрізь призму співвідношення військової підготовленості (технічної, психічної, кадрової) складових радянських та гітлерівських сил.

2.2. Співвідношення радянсько-гітлерівських сил

Науковий спадок залишений радянськими історіографами ставив на меті переформатування початкового етапу Другої світової війни. Головне завдання, яке було висунуто до науковців, це перетворення прорахунків командування на раптовість нападу, технічну невідповідність було змінено на кількісну перевагу супротивника. Цей підхід був необхідним для маскування основного запиту: як гітлерівські війська лише за кілька місяців змогли окупувати майже всю територію України?

Оскільки радянські війська знаходились на своїй території, то могли використовувати оборонні споруди, географічні особливості місцевості на свою користь Радянський Союз упродовж багатьох років нарощував свій військовий потенціал. Радянські солдати вже брали участь у військових конфліктах під час Фінської війни та в боях з Японією. Отже, Радянська армія мала військових з досвідом ведення бойових дій.

Відповідаючи на ряд цих запитань потрібно приділити увагу таким питанням: озброєння та чисельність військових угруповань німецьких та радянських сил, дії військового керівництва червоної армії та Вермахту, рівень підготовки оборонно-фортифікаційних споруд на кордоні з Німеччиною, рівень підготовки військових обох армій. Згідно радянської та російської історіографії військові дії між Радянським Союзом та Німеччиною розпочались 22 червня 1941 року о 4 годині ранку, німецькі війська порушили Пакт про ненапад, Радянський Союз був не готовий до наступу. Саме це спричинило величезні втрати військового складу червоної армії. Військовий потенціал за чисельністю та якістю озброєння Червоної Армії в разі випереджав німецькі угруповання. Наприклад про стан військових сил в Радянському Союзі на 1941 рік згадує В.В'ятрович: «...у 1941 році збройні сили СРСР лавиноподібно збільшились завдяки загальному військовому положенню, у 1941 році в радянському союзі було 23300 танків, 22 тисячі військових

літаків»[24]. Співвідношення сил радянської армії і Вермахту наведено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Співвідношення сил і засобів сторін для ведення боротьби на території України станом на 22 червня 1941 року

Види військових сил і засобів	Червона Армія	Вермахт	Спів відношення
			Червона Армія Вермахт
Особовий склад	1млн.94тис.500	992тис.	1,1:1
Гармати та міномети	19188	15940	1,2:1
Танки	5528	746	7,6:1
Літаки	3472	1301	3,3:1
Бойові кораблі Чорноморського флоту та річкових флотилій	232	29	8:1

Джерело[24]

Таким чином, ми бачимо, що кількість радянських сил значно перебільшувала чисельність сил Вермахту, однак чисельна перевага над противником не призвела до успішної оборони радянського кордону .

Непідготовленістю військових сил Радянського союзу вести оборонні військові дії. Військова техніка, що використовувалась в Червоній Армії мала наступний характер. Прикладом цього можуть слугувати танкові сили. Як вже згадувалось у Червоній Армії було 23300 танків на території України 5528. Так, наприклад, використання танків БТ.

Основною перевагою цього танку була швидкість запасу ходу цього танку становив 700км, а максимальна швидкість, яку він міг розвинути 100 км на годину. Також танк міг використовуватись на колесах. Це давала йому можливість розкрити свій потенціал на автострадах, проте він був не приданий для використання на радянських дорогах. Як зазначає В.Суворов: «потенціал БТ не був реалізовано, але його і не було можливо реалізувати на радянській території, БТ створювався для дій тільки на іноземних територіях»[46].

Прикметно, що в Радянському Союзі випускалися плаваючі танки – у захисних діях вони не потрібні. Таким чином, частину танкових сил було не можливо використати під час захисних дій у червні 1941року. Під час бойових дій в радянській армії, на відміну від Вермахту, підбиті танки та ті, які вийшли з ладу не витягувались з бою та в подальшому ремонтувались, а залишались на полі бою. Відступаючі частини більше не мали змоги використати їх. Саме ряд цих причин і зумовив велику кількість втрат бронетехніки на початковому етапі ведення війни.

У радянській історіографії висувається теза, що танки в Червоній армії були застрілі і саме це спричинило поразки в червні 1941 року. Слід зазначити, що на 1 червня 1941 року гітлерівські сили налічували в загальній сумі 3725 машин основу склали танки Pz.II. 1074 боєготовних танків 45 танків знаходились в ремонті.

У військових сполученнях, операції «Барбаросса» (Додаток В) та на кордоні з Радянським Союзом знаходилося 746 машин, що складало 21% від усіх танків в Німеччині. Даний тип танку міг боротися з радянськими легкими танками Т-37,Т-38,Т-40, оскільки на їх озброєнні були кулемети. Легкий танк Т-26 міг бути вражений тільки з близької відстані. Під час такого зіткнення німецький танк був вимушений підходити в зону дії 45-мм знарядь, які своєю чергою легко пробивали броню німецького танка.

Однак, не дивлячись на це, на кінець 1941 року гітлерівські сили втратили лише 424 танки, що в 10,6 разів менше за втрати танків на території України Радянським Союзом.

Теж саме стосувалось і літаків. Радянська влада створила величезну кількість літаків, однак основна їх мета була винищення наземних позицій противника. Використання їх для захисту кордонів було теж можливе, але під час наступу гітлерівських частин літаки були залишені на літовищах та не переведенні на резервні аеродроми в глиб радянських позицій.

Однією з причин стрімкого просування німецьких сил було те, що Радянська армія не була спроможна вести захисні дії, оскільки спрямованість військової техніки мала наступальний характер. Не було організовано вивід літаків на резервні аеродроми. Бронетехніка також залишалась, оскільки ремонтних бригад під час передислокування сил та ведення бойових дій не було і військові були вимушені залишити техніку, яка вийшла з ладу.

Однак, не тільки відсутність необхідної техніки та неготовність ремонтувати її була причиною просування гітлерівських сил, важливо зазначити те, що на радянських кордонах повністю була відсутня смуга забезпечення. Смуга забезпечення використовується для захисту кордонів. Вона слугує бар'єром у глиб фронту від 2-5 кілометрів до 100. Використовуються загородження, перепони, мінні поля, відбувається мінування мостів та залізничних вузлів, створюються невеликі диверсійні загони.

Ці дії значно знижують швидкість просування противника. Радянський Союз, звісно, створив зміцнені райони по-старому кордону. Їх протяжність становила 2067 кілометрів, по новому, - після підписання пакту про ненапад, - 1695 кілометрів. Однак, вони не відповідали необхідному стану для захисту, а деякі з них були демонтовані.

Так, наприклад, в директиві Мерецькова йшлося: «раніше створену смугу забезпечення на західних кордонах знищити, загони підричників розпустити, заряди зняти, міни знешкодити, загородження зрівняти з землею. На нових землях смугу забезпечення не створювати. Основні сили червоної армії вивести на кордон не прикриваючи їх смугою. Зосередити усі стратегічні запаси Червоної Армії біля кордону. Терміново почати роботи по розвитку аеродромів та доріг у Західній Білорусії та Західній Україні»[45].

Радянська армія вже мала досвід ведення військових дій на території противника, яким було використану таку смугу це відбулось під час Фінляндської війни, саме це і спричинило великі втрати в лавах Червоної Армії. Однак, вона не створила на своєму кордоні подібного, тому німецькі війська могли швидко просуватися вглиб фронту не форсуючи ріки та не розміновувати поля. Відзначимо, що створення доріг та велике накопичення необхідних засобів(рейки, бензин, вугілля) сприяли забезпеченню німецьких частин. Також слід додати, що смуга забезпечення дозволяла зрозуміти напрям основного удару сил противника та прийняти відповідні дії. У випадку з військовими діями червня 1941 цей напрям не було встановлено радянським керівництвом. Відсутність цих елементів в обороні засвідчує про підготовку вести війну на чужій території. І ставить під питання достовірність історіографічних праць які намагаються показати Радянський союз як жертву агресії гітлерівської Німеччини.

Військова техніка та підготовчі дії безперечно відіграють важливу роль в військових діях, однак вони лише засіб в руках головнокомандуючих, командирів та солдат, оскільки саме їх дії відіграли той вирішальний фактор у військових діях.

Так, наприклад, радянські військові льотчики мали лише 9 годин практики після закінчення військового училища. Теж саме стосувалось і танкістів вони мали 14 годин практики. Звісно цих навиків не достатньо

для підготовки спеціалістів. Радянський союз зміг забезпечити свою армію новітніми літаками та танками. Однак не зміг забезпечити училища підготовленим кадровим складом який міг би навчити.

Слід відзначити, що під час навчання в льотних училищах більша увага приділялась не веденню повітряних боїв, а ураженню наземної техніки, живої сили та інших об'єктів противника. Статути радянської винищувальної та бомбардувальної авіації орієнтували радянських льотчиків на проведення однієї наступальної операції, під час якої радянська авіація знищить одним ударом усю авіацію противника на аеродромах та захопить панування у небі.

Важливим є акцентування уваги на веденні військових дій безпосередньо під час атаки радянським військами. У час, коли радянська дивізія готується до наступу в складі корпусу в бій направлено 16 взводів, але лише 8 ударних, 8 - мають завдання скоувати противника. Таким чином, у групі основного удару є тільки 320 бійців, не рахуючи мінометників. Якщо використати обидві групи для основного наступу, то буде 640 бійців. Для 17 -тисячної дивізії така кількість бійців для нанесення основного удару занадто мала.

За статутами радянських сил, частина дивізії розташована в глибині позицій та призначена для розвитку удару. Ці сили, поділені на другі ешелони стрілецьких рот, мають 320 бійців, другі ешелони стрілецьких батальйонів - 516 бійців, другі ешелони стрілецьких полків - 762 бійця і другі ешелони стрілецьких дивізій - 1140 бійців. У підсумку виходить, що в атаку на передній край виходять 640 бійців які становлять лише 18,9% від усього формування і для розвитку успіху в тилу знаходяться 2740 бійців. Таке позиціонування є менш ефективним порівняно з тим, якщо використати для основного удару більше ніж 90% особового складу військового угруповання. Наприклад, гітлерівські війська використовували 95% формування для нанесення основного удару.

Аналізуючи причини поразок, радянських сил, слід приділити увагу постановці завдання на полі бою. Основним завданням в баченні радянського головнокомандування був «рубіж». Їх захоплювали під час наступу або захищали. Знищення противника було наслідком захоплення або захисту рубежу. Така теза була висунута і в спогадах німецького командування Гудеріона, Гельдера, Бекома. Головне завдання, яке висувалось до гітлерівських частин під час ведення бою полягало в знищенні живої сили противника, захоплення рубежу мали другорядне значення. Це зумовлювалося тим, що при знищенні сил противника захоплення певної позиції буде реалізовано автоматично. Це реалізувалося за допомогою використання всіх сил та всіх родів військ, що були наявні на певному напрямку ведення бойових дій.

Таким чином, непідготовленість кадрів до ведення військових дій та часткова застарілість, неадаптованість військових уставів та тактичних напрацювань радянського керівництва, зумовили поразки під час бойових дій початкового етапу війни.

Однак, не тільки тактична неготовність та непідготовленість військової техніки зумовили втрати під час військових дій. Важливе значення в цьому комплексі поразок відіграла і стрілецька зброя та оснащення військових. Основною зброєю, як в радянських, так і в гітлерівських військах була не автоматична гвинтівка, оскільки вона дає найбільшу ефективність при стрільбі на 400-500метрів. Для частини підрозділів основним завданням, яких не було знищення живої сили противника, у командирів підрозділів на озброєнні були пістолети-кулемети. Розглядаючи технічні характеристики, слід зазначити, що німецький автомат в порівнянні з радянським мав низьку швидкострільність, щоб забезпечити високу точність влучення при стрільбі з рук. Радянський автомат ППШ мав темп стрільби - 1000 пострілів в хвилину, а німецький МП40 - 350. Така особливість

дозволяла вести більш плавний вогонь гітлерівським військовим, тим самим, роблячи його більш ефективним.

Високий темп стрільби необхідний при можливості вести вогонь на більшу дистанцію. Німецький кулемет, який можна було встановити на сошки або верстат мав вдвічі більший темп стрільби ніж радянський: від 800-1000 вистрілів на хвилину у німецького кулемета МГ-34 та до 1200-1500 у його модифікації МГ-42. Радянські кулемети «Максим» та «Дегтярьов» 600 вистрілів. При постановці кулемета на сошки або станок, гітлерівські війська мали змогу встановити на нього оптичний приціл, який дозволяв вести вогонь на відстань до 2000 метрів. Радянський кулемет міг також вести вогонь на таку відстань, однак не був оснащений оптичним прицілом, що зводило ефективність вогню на таку дистанцію майже до нуля.

Важливо звернути увага на те, що кожен вид зброї використовується для певного військового завдання і для цього є технічна відповідність: дальність та темп стрільби відіграють основну роль в успішності реалізації військового завдання. Недотримання чіткої спеціалізації під час розробки зброї та часткова її технічна застарілість призвело до втрат Радянським Союзом тисяч життів.

Важливою складовою поразок початкового етапу радянсько-німецької війни, стала психологічна неготовність червоноармійців до війни. Червона Армія, на відміну від німецької, була в основному селянською, з селянською психологією, незнанням військової техніки, слабкою дисципліною. Переформування в професійну кадрову армію в швидких умовах неможливе, оскільки готовність військових вимірюється не тільки зброєю, яку має армія, а й готовністю використати цю зброю проти ворога. Більшість командного складу піднялася з глибин народу. З 2952 генералів 142 (4,8%) не мали ніякої військової освіти, 41,05% закінчили всього лише військове училище (443 чол.) курси (769 чол.) [50]. Процес переформатування армії

ускладнювався історичною пам'яттю народу та репресіями, які проводились радянським керівництвом. Таким чином на початковому етапі війни військові сили Червоної Армії були представлені населенням, стимулом до боротьби якого було лише бажання захисту власної землі, а не політична свідомість чи відданість партії.

Натомість, гітлерівські війська в цей час перебували під впливом перемоги 1938-1940 рр. Солдати Вермахту були підготовлені до новітньої механізованої війни і вважали, що для них немає нічого неможливого: «Жодна світова сила не встоїть перед німецьким напором»[37].

Кіно і радіо формували єдиний нацистський світогляд. До 22 червня 1941 р переконання в перевазі Вермахту над будь-якою військовою силою було загальним. Солдати, чудово володіли бойовою технікою і вважали, що до Різдва повернуться в Німеччину. Ставилося за мету блискавичне знищення живої сили противника[37].

Бойові дії на Південно-західному фронті, як і на інших фронтах, Другої Світової спричинили величезні людські втрати. Однак, загибель радянських військових в такій кількості була зумовлена не тільки успішним діями гітлерівських військ, а й неспроможністю держави створити якісний військовий потенціал. Колосальна чисельна перевага Червоної армії була знищена через комплекс причин. Визначимо їх: технічна невідповідність стрілецької зброї та обмундирування, застарілість та непристосованість радянських військових уставів та тактики ведення бою до реалій нової війни, відсутність захисної смуги на кордоні, можливість реалізації частини військової техніки лише при веденні війни на чужій території. Саме ці фактори сприяли просуванню гітлерівських солдат та спричинили поразки на початковому етапі військових дій.

РОЗДІЛ 3

ОБОРОННІ БОЇ В РАЙОНІ ХЕРСОНУ В СЕРПНІ 1941 РОКУ

3.1. Бойові дії за Херсон

При вивченні перебігу подій Другої світової доцільно зосередити увагу на певному спектрі завдань, без яких дослідження даної проблеми не є можливим: з'ясування планів Верховного головнокомандування військових угруповань, технічна забезпечення військових сил, кадрова підготовка військових, підготовленість армій вести війну на своїй та чужих територіях. Одним з основним завдань в даній проблематиці є аналіз моральної та психологічної готовності бійців до ведення війни та роль пропагандистської діяльності політичних режимів щодо формування психотипу бійців.

Загальний аналіз наведених факторів дає можливість показати готовність військових сил протягом усієї Другої світової війни та на її окремих етапах (передвоєнний період, початок військових дій, переломний момент війни, її фінальна стадія).

Однак, доцільно зосередити увагу на обороні певних міст, рубежів, стратегічних пунктів для з'ясування військового потенціалу угруповань на певний період війни. В радянській історіографії початковий етап військових дій висвітлюються відповідно до лозунгів та заяв, які були зроблені радянським керівництвом і ставили на меті героїзацію дій військових. Не розглядаються причини дійсних поразок початкового етапу війни.

Якісний аналіз співставлення військових сил Вермахту та Червоної Армії акцентує увагу на застарілості радянської техніки, не беручи до уваги характеристики німецької.

Окремої уваги на нашу думку заслуговує, питання психологічної підготовленості бійців. Оскільки, в радянській і пострадянській

історіографії майже не приділено увагу даному аспекту. Проте, аналіз регіональної історії та боїв за певні об'єкти: (укріпленні райони, переправи, залізничні вузли) дає можливість залучити архівні данні в наукове поле вивчення проблеми та відтворити дійсний перебіг подій, емоційно-психологічну готовність бійців, дій противника.

В «Історії міст і сіл УРСР Херсонська область» зазначається, що в обороні Херсона брали участь 18-та та 9-та армії Південного фронту та сили Дунайської флотилії.

Однак, слід зазначити, що в планах радянського головнокомандування Херсон розглядався лише, як пункт для відступу сил. Військові угруповання 9-ої та 18-ої армій, не брали участь в обороні міста. Для сухопутного захисту міста було надано стрілецькі формування - флотилії (620 штиків). Вони склались з 17-ої кулеметної роти, 7-ої роти морської піхоти та дивізіону арт-полка[6].

Для захисту міста було направлено ще й дивізіон річкових тральщиків, мінний загороджувач «Колгоспник» та штабний корабель «Буг».

Слід зазначити, що в озброєнні «Колгоспника» було дві зенітні установки 76 мм і один кулемет системи «Максим», що застосовувався для ведення вогню по береговим та зенітним цілям, також був один зенітний кулемет[6]. Таке озброєння неможливо використати максимально ефективно в умовах ведення вогню по живій силі противника та для прикриття відступаючих частин Червоної Армії. Одним з основних завдань корабля було здійснення переправи відступаючих частин. Для їх прикриття було використано річкові тральщики РТЩ 101-108, на озброєнні яких був лише один кулемет системи «Максим»[4]. Використовуючи таке озброєння, було не можливо надати значної підтримки для захисту міста, оскільки застосування таких кулеметів ефективно тільки на відкритій місцевості.

Таке було можливе лише в районі порту, а підтримка бійців в місті була неможлива з використанням описаної зброї.

Для сухопутних частин Дунайської військової флотилій було поставлене завдання командиром 9-ої армії втримати переправи до 18-19 серпня і дати можливість закінчити відхід арміям на лівий берег.

У спогадах Я.Жукова подано інформацію про участь моряків Дунайської військової флотилії в підготовці міста до оборони. Він зазначає, що 16 серпня наказом командування з мінного загороджувача «Колгоспник» було знято 15 моряків і направлено на мінування стратегічних об'єктів[4].

Сили 7-ої роти морської піхоти зайняли оборону в районі міської в'язниці, пивного заводу та залізничного вокзалу. До завдання входило прикриття дороги Миколаїв-Херсон.

Оборона міста тривала три дні. 16 серпня німецькі передові сили підійшли до міста та зробили рекогнозування, а 17 серпня підійшла німецька піхота. Було зроблено дві спроби пробити оборону міста, що виявились невдалими.

Протягом 18-19 серпня гітлерівські війська за рахунок артилерії змогли ослабити супротив сил та увійшли у місто[3]. Як зазначається в спогадах капітана третього рангу А.Гуліча: «До 22.00 18.08.1941 всі сухопутні частини дунайського військового флоту були переправлені через Дніпро». 19 серпня тривала битва за Херсон. Після бою Херсон о дев'ятій годині був зайнятий супротивником. За 3 дні боїв ДВФ втратили близько 60 чоловік особового складу, корабель «Буг», 2 баржі. 2 бронекатера та тральщик [2].

Перебіг військових подій 19 серпня ми знаходимо в спогадах, які містяться в щоденнику німецького генерала Мейера Крута: «Руські очікували атаки з північно-західного напрямку від Миколаєва. Саме там вони підготували свою оборону. Там знаходилась готова до атаки дивізія «Лейбштандарт». Ми поїхали до міста по сільській дорозі вздовж Дніпра

і змели роту червоноармійців, що зводили загородження в передмісті. Я поїхав за передовим взводом і несподівано опинився біля Дніпра, артилерія противника почала інтенсивний обстріл дороги з південно-східного берега. Ми досягли маленького майданчика, моряки зайняли позицію посеред декоративних кущів.

Бій становився жорстокішим. Радянські війська відійшли в район порту, два великих пароплава підбирали тих, хто рятувався втечею. Наші кулемети били по причалу. Вони не відносились до важкого виду озброєння, але наслідок від їх дії був вбивчий. Не звертаючи уваги на людей, що бігли, кораблі відходили та направлялись до південно-східного берегу. Стрільба в порту стихла. З'єднання з дивізією «Лейбштандарт», яка атакувала з північно-західного напрямку відбулось о 16 годині. Бій за Херсон закінчився»[17].

Спогади учасників військових подій дають можливість відтворити дійсний хід боїв. Однак, ми знаходимо і приклади героїзації їх дій. Використання спогадів в певних історіографічних працях зображують перебіг подій з одного боку (героїчна спроба захисту, перебільшення чисельності супротивника), прикладом цього може слугувати використання спогаду, що міститься в Херсонському Державному архіві в багатьох історіографічних працях з оборони міста. У спогадах І.Лактіонова йдеться про наступ німецьких частин: «Поки артилерія і міномети противника били по нашим позиціям, його піхота перебіжками наближалась до наших сил. Як тільки вогонь було перенесено в глиб оборони, ворожі автоматники пішли в атаку. За день ми відбили більше п'ятнадцяти атак. Даний спогад є прикладом героїзації радянських солдат, оскільки відбити п'ятнадцять атак вони були неспроможні через значну перевагу німецьких солдат як в кількості, так і в оснащенні[8].

Також спростовується цей спогад і С.Кривошеїним. Так зазначає сам автор: «Я, в числі інших товаришів, в цей час знаходився в будівлі

міськкому партії, що поруч з портом, і був там до останньої години залишення нами міста, в тому числі і моряками флотилії. Ми мали безперервний зв'язок з командним пунктом командувача обороною міста, він нас весь час інформував про стан на оборонних рубежах. Ані він, ані ми не бачили прориву в порт німецьких важких знарядь, хоча знаходилися буквально поряд з портом. Не знаємо ми і про відбиття по 15 фашистських атак в день»[8].

Однак, спогад І.Лактіонова наводиться в працях «Полум'я над степом» та «Херсонщина в період Великої вітчизняної війни 1941-1945»[1].

У наукових працях з історіографії оборони Херсона також не приділено жодної уваги військовому шляху відступаючих армій. У дослідженнях йдеться лише про те, що в обороні Херсона брали участь сили 18-ої та 9-ої армій та сили Дунайської флотилії[46].

Для розуміння можливості ефективно використати потенціал цих військових угруповань доцільно простежити їх військовий шлях в серпні 1941 року.

9-та армія, ведучи рухливу оборону, зайняла позиції на ділянці Новий Буг, Піски, Березівка і прикривала миколаївський напрямок. 18-та армія зайняла оборону на ділянці Інгуло-Кам'янка, Новий Буг. Для її посилення і прикриття відходу на цю ділянку передбачається висунути одну резервну дивізію в район Нового Бугу. Залишки 6-ї і 12-ї армій, з огляду на їх небоєздатність необхідно відвести за Дніпро на переформування.

Противник, прагнучи не допустити планомірного відходу військ фронту за Південний Буг, з 8 по 10 серпня, посилив свій натиск. Ударом в напрямку Жовтень – Березівка в стик 9-ї і окремої Приморської армії, він завдав великих втрат нашим 30-ї і 51-ї стрілецьким дивізіям та змусив їх до відходу. Це призвело до утворення розриву між арміями, в які німці направили свої сили. 11 серпня німецьке командування

відновило наступ по всій ділянці Південного фронту, зосередивши основні зусилля проти його правого крила. У другій половині дня 11 серпня німецькі війська форсували річку Інгул у смузі оборони 18-ї армії на ділянці Новий Буг – Піски, і почали просуватися в напрямку міста Миколаїв. До цього часу склалося вкрай тяжке становище для всієї 9-ої армії, притиснутою переважаючими силами ворога до річки Південний Буг, через яку для армії підготовлених переправ не було.

13 серпня штаб фронту з Миколаєва передислокувався в Берислав, а війська фронту, відповідно до вказівок Ставки, прикриваючись частиною сил 18-ї армії з півночі і північного сходу, почали відхід на вказаний Ставкою кордон. 15 серпня противнику, що наступав з півночі, вдалося прорватися до Миколаєва.

Радянські війська протягом доби відбивали атаки ворога, прикриваючи відступ основних сил на схід. До ранку 16 серпня німецькі війська оточили місто. Весь день стрілки і артилеристи вели вуличні бої з ворогом. У ніч на 17 серпня було організовано контратаку, що мала на меті прорив з оточення і виведення сил, але в місті залишилися матчастини. Контратака успіху не мала, але особистий склад, знищивши знаряддя і автомашини, пробився до Херсону. Таким чином, частини армій, які почали прибувати в місто 16 серпня були дезорганізовані, не мали чіткого плану для захисту міста і таке завдання не ставилось радянським керівництвом. Місто слугувало лише тимчасовим пунктом для переведення частин військових угруповань через Дніпро.

Безпосередньо активну участь в бойових діях на вулицях міста брав лише 1-й моторизований взвод Мейєра Крута. Та 2 й 3 моторизовані зводи дивізії «Лейбштандарт» це становило 162 солдата. Також було використано частину бронетехніки дивізії, однак це було зроблено під час військових сутичок в районі порту на завершальній фазі ведення бойових дій за місто.

Таким чином, можемо констатувати, що безпосередньо під час боїв за Херсон співвідношення в живій силі було 3,8 на користь радянських сил. Однак для ведення затяжних боїв та спроби втримати місто такої чисельності не було достатньо.

Міфологема, яку сотворили радянські історіографи була спрямована на героїзування дій військових та радянського керівництва під час бойових дій в місті Херсон. Активна фаза (безпосередньо військові дії на вулицях міста) тривала з кінця 17 по 19 серпня. Військові дії передбачали лише нетривалі сутички між силами радянських та гітлерівських частин без ведення позиційних боїв або тривалого утримання стратегічно важливих пунктів.

3.2. Оцінка бойових дій

Радянська історіографія намагалася видати швидке захоплення міста, як частину стратегічного переведення та подальшого переформування сил.

Однак, дійсними причинами цього слугувало те ,що при захисті Херсона головнокомандування Червоної Армії не приділило значення військовим угрупованням німецьких сил, які на цьому напрямку складались з румунських частин та сил Вермахту. Також радянські сили не використали Дніпро, як стратегічну перешкоду на шляху гітлерівців.

Під час боїв за переправи радянське командування не врахувало ландшафтні особливості місцевості і не використало цього для посилення своїх позицій.

Не було залучено до участі окремі боєздатні частини 9-ої та 18-ої армій для подальшої затримки ворога та зав'язування довготривалих боїв. Радянське командування намагалось відвести сили армій за Дніпро для подальшого переформування, однак не було приділено увагу тому,

що гітлерівські війська, які переслідували радянські частини, були виснажені переходом, під час боїв за Миколаїв.

Причинами поразки під час боїв за Херсон ми можемо вважати неготовність військового головнокомандування вести бої за місто та розрахунки використати важливий стратегічний пункт лише як переправу через Дніпро. Відзначимо й відсутність військового потенціалу, оскільки сухопутних частин Дунайської флотилії було недостатньо, для довготривалої оборони міста, а боєздатні частини відступаючих армій не були надані.

Як зазначає в своїх спогадах В.Молотков, який брав участь в обороні міста: «У складі 7-ої роти морської піхоти для стримання противника та закріплення на встановлених пунктах оборони недостатньо озброєння проти наступаючих частин противника, яких підтримувала артилерія, солдати були озброєні гвинтівками та двома кулеметами»[5]. Для участі в зтяжних боях цього було недостатньо. Взагалі усе сухопутне формування флотилії, яке брало участь в обороні міста, налічувало лише 7 кулеметів. Для ефективного використання нечисельного озброєння необхідні фортифікаційні споруди, які розраховані для стримування невеликої чисельності супротивника у важкодоступних для нього місцях. Однак ця складова оборони також не була підготовлена для захисту міста від супротивника.

Також слід зазначити про психологічну складову. На прикладі оборони Херсона ми бачимо загальний комплекс причин, який був притаманний більшості провалів радянської армії на початковому етапі ведення військових дій.

Ключовим для морально-психологічного стану військових в умовах війни є формування певного базису цінностей (відчуття патріотичного піднесення під час захисту вітчизни, ненависть до ворога, відданість товаришам по зброї). Центральне місце в формуванні цих якостей належить впевненості в силі своєї армії. Ускладнювало та

частково унеможлиблювало виховання та підтримування цих цінностей те, що радянські військом протягом усього початкового етапу військових дій терпіли поразки та відступали під тиском гітлерівських сил. Напередодні Другої Світової війни радянське партійне керівництво поклало безліч зусиль на формування ідеологічної пропаганди для створення уявлення в радянських військових силах та всього населення.

Однак, лише в перші дні війни реакція населення на агресію гітлерівських сил в цілому мала співвідношення з пропагандистськими штампами, які були вироблені напередодні війни, та суперечила драматизму ситуації. Під час війни взаємодіє така реальність: небезпека бою та щоденний побут військового, який безпосередньо впливає на свідомість солдат. Наприклад, під час військових дій в червні серпні 1941 року температура повітря на території України сягала 30-35 градусів. Військові вимушені наступати та відступати робити довготривалі переходи, які виснажують бійців. Військові потерпали від спеки, недостатку води.

Знаходячись у військових умовах вони не досипали та були в незадовільних санітарно-гігієнічних умовах. Поряд з екстремальною бойовою ситуацією великий вплив на психологію військового робиться за рахунок таких факторів, як: одяг в який він одягнутий, особиста зброя, засоби гігієни, елементи обмундирування для щоденного використання, харчовий пайок, тютюнові вироби. Ці компоненти формують у військовому розуміння приналежності до держави, яка комплектує його усім необхідним для його існування ту умовно комфортного перебування під час військових дій. Дотримання комплексу перелічених складових, разом з іншими чинниками, зумовлювало успіх та психологічну стійкість солдат.

Доцільно зазначити, що форма радянських військових мала систему розгрузки на ремені, на якому знаходились підсумок для гранат, набоїв, саперна лопатка, фляга для води та сумка протигазу.

Використання такого типу розгрузки було вкрай незручним, обмежувало дії військових під час наступу та спричиняло не зручності при довготривалому переході.

У радянській армії для води використовувалася алюмінієва або скляна фляжка в брезентовому чохлі. Така система збереження води мала недоліки, оскільки вода швидко нагрівалась. Ці фактори разом з поразками від гітлерівських сил спричиняли швидке падіння військового духу солдат.

Вивчаючи оборону Херсону, слід розглядати це питання з урахуванням постановки завдання радянським історіографам відображення військових дій в вигідному для партії ракурсі. Під час військових дій ми не можемо казати про комплексні оборонні дії. Військове протистояння радянських і гітлерівських сил вмісті носило скоріш локальний характер ведення окремих боїв.

Це було зумовлено не спроможністю радянських сил вести затяжні бої через брак живої сили та боезапасів. В спогадах С.Кривошеїна авторам згадувалося, що він був вражений чому гітлерівські сили рішучі не атакували 17-18 серпня. Він зазначає що сили 18-ої та 9-ої армій були майже переправленні за Дніпро. Підрозділи сухопутних частин ДуФ не були спроможні втримати противника через свою не чисельність та слабке озброєння. Також важливе значення в цьому питанні відігравала емоціонально-психічна готовність бійців. Ми беремо в знаки, що радянські військові були спроможні на самопожертву однак через невідповідність військового оснащення та поразки початкового етапу ведення військових дій вони знаходились в край подавленому психологічному стані.

ВИСНОВКИ

У процесі роботи над темою дослідження було зроблено такі висновки:

1. Проаналізовано науково-джерельну базу з теми кваліфікаційної роботи. Проведений аналіз дозволив констатувати, що вивчення подій Другої Світової війни посідає провідне місце в історичній науці, зберігаючи свою актуальність і наразі. Дослідженню бойових дій початкового етапу війни приділено велику увагу в історіографічній царині.

Введення в наукове поле великої кількості наукових праць було зумовлено намаганням радянської влади приховати дійсний перебіг військових дій: тактичних прорахунків, невідповідності вести військові бої на своїй території, застарілість військових уставів та тактична неготовність до ведення війни нового типу.

2. Досліджено історіографію Другої Світової війни в контексті оборони Херсона. В історіографії радянського періоду відбулася спроба замаскувати прорахунки керівництва та змістити акцент на миттєвість наступу гітлерівських загарбників їх якісну та чисельну перевагу. Однак, слід розглядати початковий етап військових дій з урахуванням співставлення сил, особливості дій на конкретних напрямках, враховувати особливості психолого-емоціональної складової. Виклад матеріалу за таким принципом активно відбувався в період 1980-1991 років. Переосмислення ходу військових дій в умовах часткової лібералізації радянської влади та залучення в науковий обіг архівних матеріалів дозволили переглянути ряд центральних питань історії Другої Світової війни. Для відображення цілісної картини військових дій початкового етапу війни доцільно аналізувати дії радянського керівництва при бойових діях за окремі міста.

Вивчення історіографічного доробку з військових дій під час оборони Херсона дає можливість побачити загальнорадянський виклад

інформації у вигідному для партії ракурсі. У наукових працях не надано співвідношення радянських та гітлерівських сил, які брали участь в боях на вулицях міста. Не розкрито питання психологічної готовності бійців вести бойові дії на даному етапі Другої Світової війни. Замість цього, робиться акцент на веденні евакуаційних дій, ролі партійного керівництва, організації диверсійних загонів. У працях пострадянського періоду частково розглянуто дії сухопутних сил Дунайської флотилії та військовим діям на вулицях міста. На нашу думку розробка історіографічного доробку потребує аналізу психологічно-емоційних особливостей радянських військових які брали участь в боях на вулицях міста.

3. З'ясовано специфіку оперативно-стратегічної ситуації на радянсько-німецькому фронті. Бойові дії на Південно-західному фронті спричинили великі людські втрати. Загибель радянських військових в такій кількості була зумовлена не тільки успішним діями гітлерівських військ, а й комплексом причин: технічною невідповідністю стрілецької зброї та обмундирування, застарілістю та непристосованістю радянських військових уставів та тактики ведення бою до реалій нової війни. Свою роль відіграла й відсутність захисної смуги на кордоні.

На нашу думку, ці фактори спричинили просування гітлерівських солдат та обумовили поразки на початковому етапі військових дій.

4. Проаналізовано бойові дії під час оборони Херсона. Вивчаючи бойові дії в місті в серпні 1941, року доцільно говорити не про оборонні дії, а про проведення локальних боїв протягом 17-19 серпня. Радянське керівництво розглядало місто, як тимчасову переправу сил відступаючих 18-ої та 9-ої армій на інший берег Дніпра. Головнокомандуванням не було взято до уваги ландшафтно-географічні особливості місцевості для побудови змоги захисту міста. Військові дії на вулицях міста велись сухопутними силами Дунайської військової флотилії без залучення боєздатних частин 18-ої та 9-ої армій. Радянське

керівництво недооцінило гітлерівські сили, які на цьому напрямку складались з румунських та німецьких частин. Не були враховані психологічні особливості готовності бійців до ведення військових дій.

Відзначимо, що оборона Херсона була лише тимчасовим втриманням сил противника. Радянські сили не мали достатніх військових ресурсів (особовий склад, запас озброєння) для ведення довготривалих боїв. Усі їх дії були спрямовані не на втримання міста, а на забезпечення відходу 18-ої та 9-ої армій.

Порушене питання не відображає повною мірою історичне дослідження оборони Херсона. Розроблена тема дослідження є одним із перспективних напрямів історичного аналізу бойових дій початкового етапу Другої Світової війни на півдні України та причин поразок радянських військ у цей час.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в більш детальному аналізі ролі Дунайської військової флотилії під час Другої Світової війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Джерела:

1. "З листа О.О. Березовського до Б.Ю. Зецера" // Державний архів Херсонської області. Краєзнавці Херсонщини / Ф. Р-4009. ОП. 4. Спр. 2. Арх. 4. Арк. 7-8 – Черкаси, 8 жовтня 1985 р.– с. 7-8
2. Зецер Б. Документи (довідка, фото про дивізіон річкових тральщиків) // Державний архів Херсонської області / Ф- р 4009. - ОП. 4. - Спр. 13. Арх. 4
3. Зецер Б. Документи (наказ, довідки, елементи карти) Про оборону м. Херсона // Державний архів Херсонської області / Р 4009. ОП. 4 Спр. 5. Арх. 4
4. Зецер Б. Документи (довідка, список, автобіографії) про особовий склад мінного загороджувача «Колгоспник» // Державний архів Херсонської області / Р 4009. - ОП 4. - Спр. 14. Арх. 5
5. Зецер Б. Документи (Довідка, листи, фотографії) про особовий склад 7-ї роти морської піхоти// Державний архів Херсонської області / Р4009. – ОП. 4. – Спр. 17. Арх. 5
6. Зецер Б. Матеріали (спогади, архіви, довідки) // Державний архів Херсонської області / Р 4009. – ОП. 4. - Спр. 5. Арх. 5
7. "Зі спогадів Є.Д. Вітенка" // Державний архів Херсонської області. Партійний архів Херсонського обласного комітету компартії України / Ф.П-3562. ОП.3. Справа №44. Арх. 2 Арк. 2-33
8. С.І. Кривошеїна «З прожитого та пережитого» // Державний архів Херсонської області. Кривошеїни родинний фонд / Ф. Р-3873. ОП.1. Справа №34. Арх. 1. Арк.3-58.– Херсон, вересень-лютий 1971р. – с.3-58
9. С.І. Кривошеїна «З прожитого та пережитого» // Державний архів Херсонської області. Кривошеїни родинний фонд / Ф. Р-3873 ОП.1. Справа №28. Арх. 5. Арк.3-58.
10. Вадон Б. Є. – краєзнавець (1911-1996): Вадон Борис Евгениевич Окупація Херсона 1941-1944 гг. // Державний архів Херсонської

області. Херсонська філія Миколаївського державного історичного архіву / Ф. Р-4009. ОП. №6. Арх. 5. Арк. 1-5

11. Херсонщина на початку Великої Вітчизняної війни (червень-вересень 1941) // Сінкевич І.Ю., Стуклова О.І / І.Ю. Сінкевич, О.І. Стукалова, відп. за вип.: В.О. Лебідь.— Херсон: Державний архів Херсонської області, 2011. — 64с.
12. "Спогади колишнього дунайця вогняного 1941 року" // Державний архів Херсонської області. Краєзнавці Херсонщини / Ф.Р-4009 ОП.4 Спр.№2 Арк.4-6.— Черкаси, 27 листопада 1984 .— с.4-6
13. Видриган, Л. З. Батькова сповідь / Л. З. Видриган — Херсон, 2011. — 81 с.
14. Видриган, З. П. Мой жизненный путь : автобиография 1943 г. / З. П. Выдриган. — Херсон, изд. "В.Г. Шуя" 2014. — 78 с.
15. Гальдер Ф. Военный дневник. Ежедневные записи начальника Генерального штаба Сухопутных войск 1939-1942 гг. Т.1/ Ф. Гальдер. — М.: Воениздат, 1968-1971. — 512 с.
16. Герасимов И.О. Книга скорби Украины. Херсонская область / И.О.Герасимов // Киевский вестник. — К., 2009. — 10с.
17. Мейер К. Немецкие гренадеры. Воспоминания генерала СС. 1939-1945 / К. Мейер. — М.: Центрполиграф, 2007. — 433с
18. Сталин И. В. О Великой Отечественной войне Советского Союза. — Изд. 5-е. — М.: Военное издательство министерства вооружённых сил Союза ССР, 1950. — С. 16.
19. Херсонская область в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.) : сб. док. и материалов. — О. : Маяк, 1968. — 296 с.
20. Херсонская область в годы Великой отечественной войны 1941-1945 : сб. док. и материалов. — Симф. : Таврия, 1975. — 320 с.
21. Чабаненко В.А. Книга памяти Украина. Херсонская область: г. Херсон, г. Новаякоховка, Белозерский район Т.1 / В.А.Чабаненко. — Семфинополь, "Таврида", 1994. — 607 с.

- 22.Якіменко В.П. Херсонская городская книга памяти Т.2/ ред. В.П.Якіменко, В.П.Рілеєв // Херсонский городской совет народных депутатов.

Література:

- 23.Балковий П. М. Народне ополчення Радянської України. / П. М. Балковий . – Київ : Изд-во АН УССР, 1961. – 104 с. – [Електронний ресурс] – режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Narodne_opolchennia.
- 24.В'ятрович В. Війна і міф. Невідома Друга Світова / В. В'ятрович // Олександра Зінченка, Володимира Вятровича, Максима Майорова / Український інститут національної пам'яті. – Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 274 с.
- 25.Герасимов И.О. Книга скорби Украины. Херсонская область / И.О.Герасимов // Киевский вестник. – К.,2009. – 10с.
- 26.Герасимов И.О. Херсонская область в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 / ред. И.О.Герасимов Книга скорби Украины. Херсонская область // Киевский вестник. – К.,2009. – с.163
- 27.Голобородько Ю.К. Пламя над степью: сб. 2-е изд.,доп / сост. Ю. К. Голобородько – Симферополь, ”Таврия”, 1998. – 240 с.
- 28.Дубина К. Варвари XX сторіччя. / К. Дубина. – Ворошиловград: Укрвидав, 1942 р.
- 29.Жуков Я.К. С родиной в сердце / Я.К.Жуков. – М., 1980.- 104 с.
- 30.Жуков Я.К. С родиной в сердце / Указ.соч.: Я.П. Жуков. – М., 1980. – 103 с.
- 31.Зецер Беатриса Ефимовна. 41 день на Херсонщине. Дунайская флотилия / Б. Е. Зецер. - Херсон: Штрих+, 2010. – 149 с.

32. Історія міст і сел УРСР : в 26 т. Херсонська область / редкол. т. : О. Є. Касьяненко та ін. – К. : Гол. ред. УРЕ АН України, 1972. – 688 с.
33. Історичне джерелознавство: Підручник / Авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко, Б. І. Корольов, М. Г. Палієнко; Гол. ред. С. В. Головка. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
34. Кикнадзе В.Г., Изонов В.В. Великая Отечественная война 1941-1945 гг. Мифы и реальность: 1 ч. / Под ред. В.Б. Зотова, И.И. Басика. - М.: Изд-во "Юго-Восток-Сервис", 2010. - 60 с. - С. 40-45.
35. Косик В. Україна та Німеччина у Другій Світовій війні / В. Косик. — Львів: "Наукове Товариство ім. Т.Шевченка", 1993. — 685 с.
36. Котенков В.М. Херсонская городская книга памяти / В.М.Котенков - Херсон, "Приднепровье", 1994 – 275 с.
37. Мединский В.Р. Война. Мифы СССР. 1939-1945. / В.Р. Мединский.– М., 2011. – С.160-165
38. Мейер К. Немецкие гренадеры. Воспоминания генерала СС. 1939-1945 / К. Мейер. – М.: Центрполиграф, 2007. – 433 с.
39. Невежин В. А. Синдром наступательной войны. Советская пропаганда в преддверии «священных боев» 1939—1941. М.: АИРО-XX, 1997. – 288 с.
40. Пламя над степью : сб. / сост. Ю. К. Голобородько. – 2-е изд., доп. – Симф. : Таврия, 1998. – 240 с.
41. Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера / Г.Пикер. – Смоленск, 1993. – с.198-199
42. Рунов В. А. Удар по Украине. Вермахт против Красной армии / В.А. Рунов. – М.: Вече, 2011. - 384 с.
43. Сиренов А. Источниковедение / А. Сиренов. – М.: Ютрайт, 2015. – 396 с.
44. Солонін М. Бочка и обручи или когда началась великая отечественная война? Ч.1 і Ч.2 / М. Солонін. — Львів: "Відродження", 2004. — 448 с.
45. Солонин М.С. 22 июня. Анатомия катастрофы. 2-е изд. перераб. и испр. / М. С. Солонин. – М., 2009. – 278 с. – [Электронный ресурс] - режим

доступу: https://www.netzulim.org/R/OrgR/Library/Solonin/Solonin_Mark_-_22_iyunya.PDF

46. Суворов В. Ледокол / В. Суворов. – М.: АСТ, 1988. – 168 с. – [Электронний ресурс] - режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/5-17-009249-0/5-17-009249-0.pdf>
47. Супруненко М. Україна напередодні і в Вітчизняній війні проти німецько-фашистських загарбників // Боротьба українського народу проти німецьких загарбників. Зб. статей. – Уфа, 1942; З досвіду піврічної боротьби радянських партизан проти німецьких окупантів // Наукові записки: Інститут історії та археології АН УРСР. – Кн. 1 – 1943.
48. Сусоров, В. Д. Херсонщина в період Великої Отчественної війни (1941-1945 гг.) : моногр. / В. Д. Сусоров. – Херсон : Айлант, 2010. – 724 с. : ил.
49. Хміль І. Історіографія історії Української РСР. / І. Хміль. — Київ, 1986. – 557 с.
50. Великая Отчественная война 1941–1945 годов в двенадцати томах / С. К. Шойгу // Министерство обороны Российской Федерации. – М., 2014. – 916 с. – [Электронний ресурс] - режим доступу: https://encyclopedia.mil.ru/files/VOV/tom8/VOV_Vol8.pdf
51. Yurchak A. Everything Was Forever Until It Was No More: The Last Soviet Generation / A. Yurchak // Это было навсегда, пока не кончилось. Последнее советское поколение. М.: НЛЮ, 2014. 604 с. . – [Электронний ресурс]– режим доступу: https://www.academia.edu/29462215/Alexei_Yurchak_Everything_Was_Forever_Until_It_Was_No_More_The_Last_Soviet_Generation_Princeton_NJ_Princeton_UP_2006_Russian_Edition_%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B5%D0%B9_%D0%AE%D1%80%D1%87%D0%B0%D0%BA.
52. Gestwa K. Die Stalinschen GroBbauten des Kommunismus. Sowjetische Technik – und Umweltgeschichte 1948-1967 / K. Gestwa // Советский

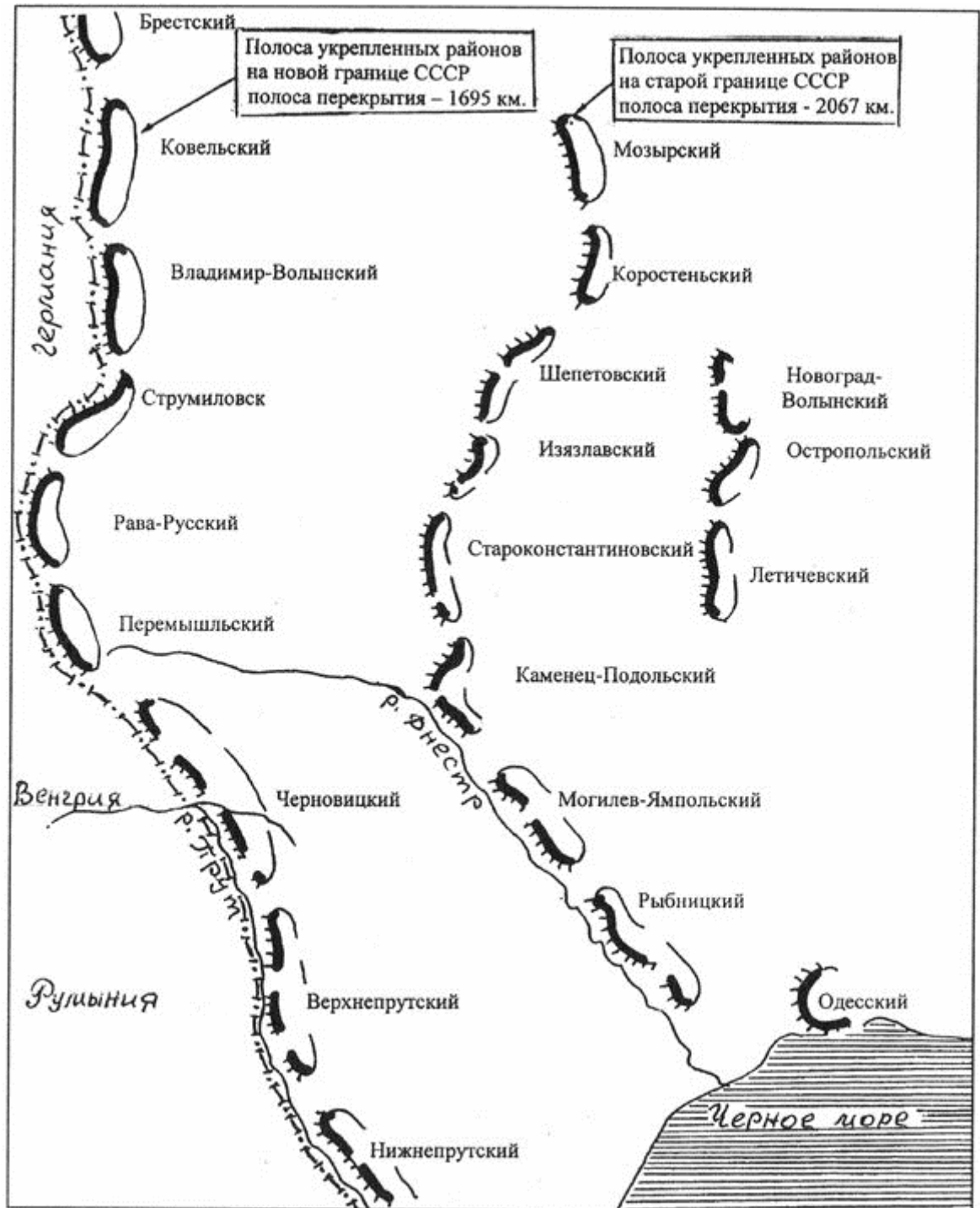
человек. История одного собирательного понятия / Вестник общественного мнения №1-2 январь-июль 2018. – [Электронный ресурс] – режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovetskiy-chelovek-istoriya-odnogo-sobiratelnogo-ponyatiya>

53. Kotkin S. Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization / S. Kotkin. // University of California Press. First edition. – Berkeley, 1995, 639 p. – [Электронный ресурс] – режим доступа: <https://stephenkotkin.com/books/magnetic-mountain>

ДОДАТКИ

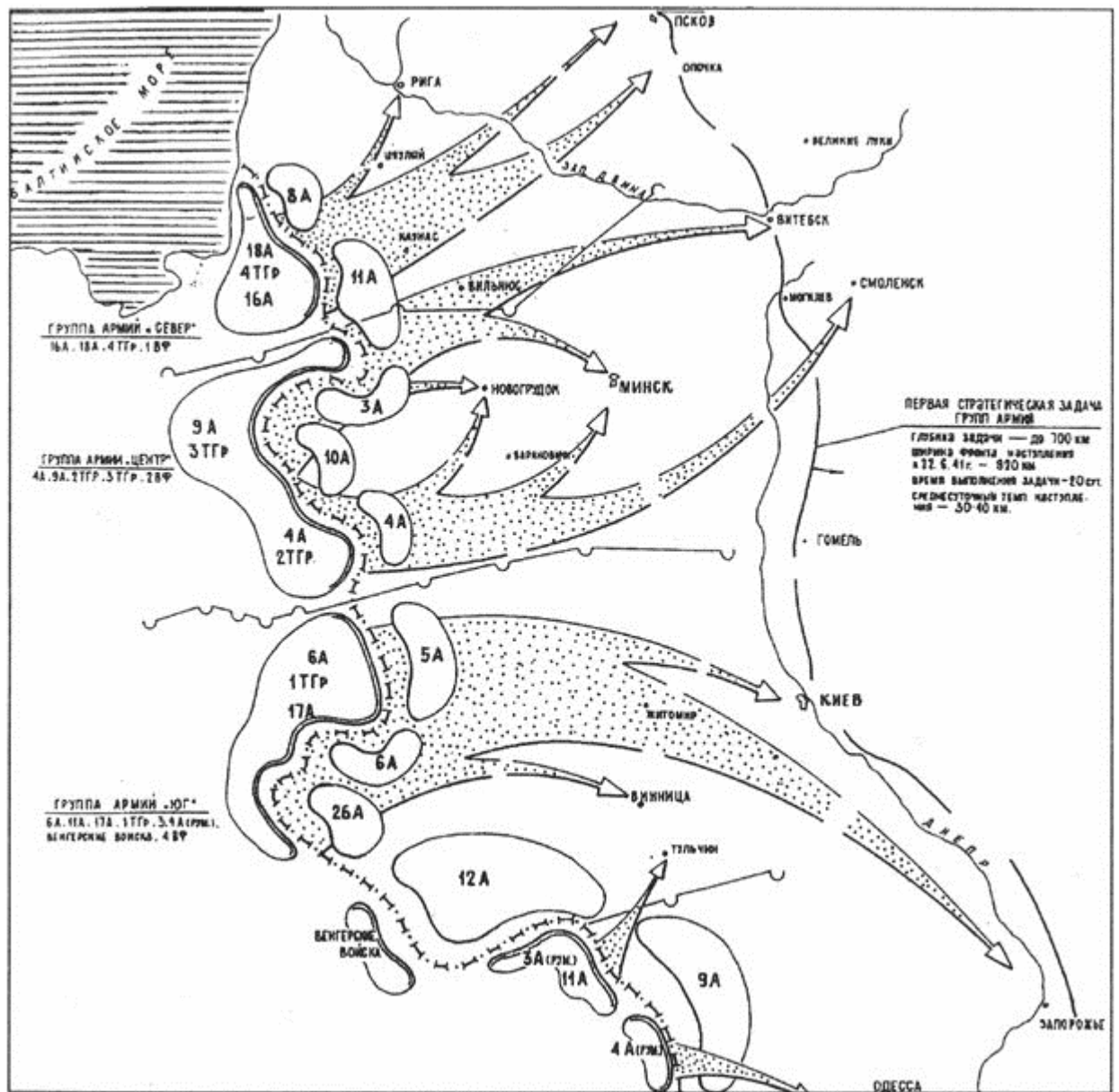
Додаток А.

Укріпленні райони на полосі Київського військового округу на червень 1941 року

Джерело[42]

Задум першої стратегічної операції німецьких військ за планом
«Барбаросса»

Задум німецького командування на проведення першої наступальної операції на полісі Київського військового округу за планом «Барбаросса»

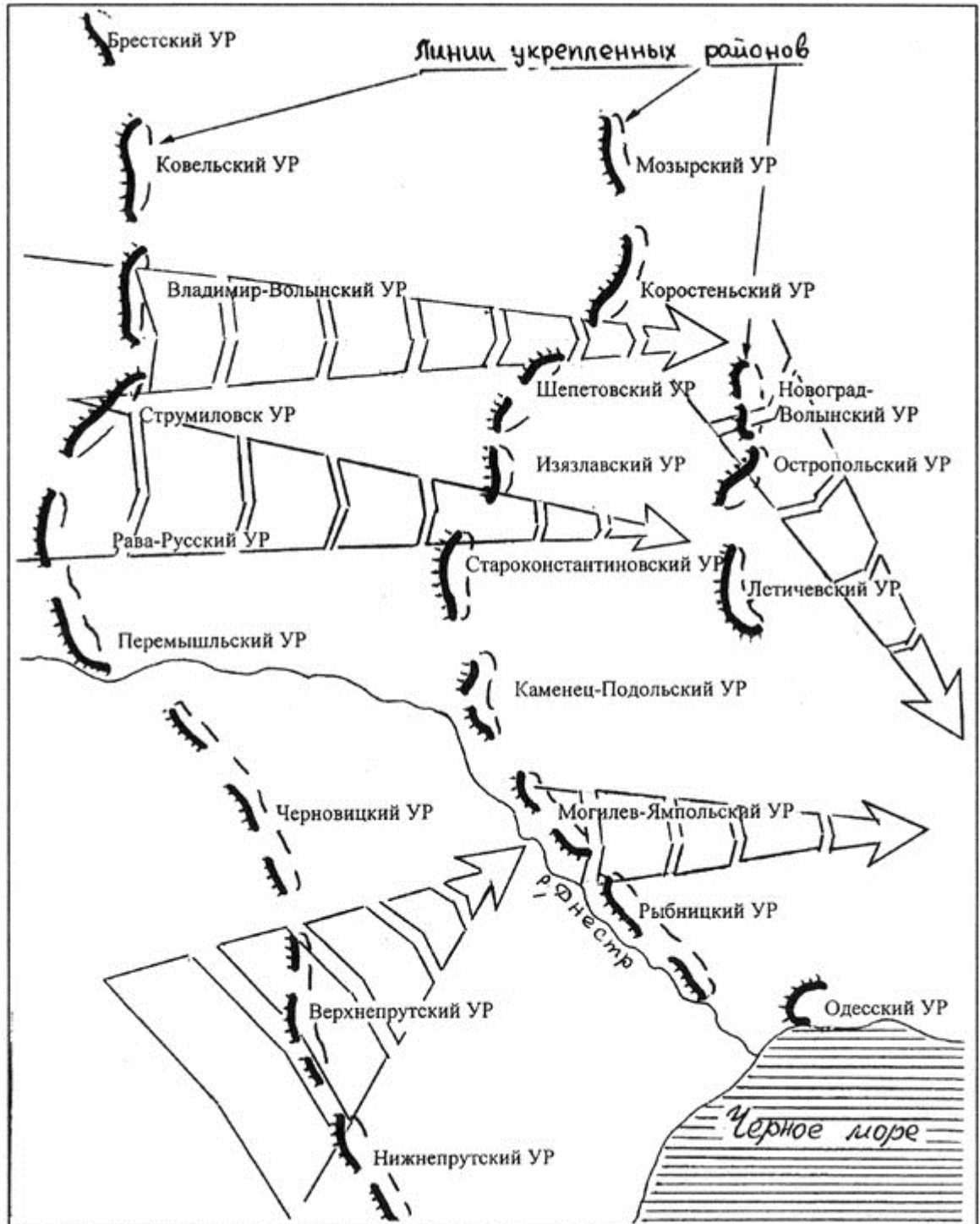
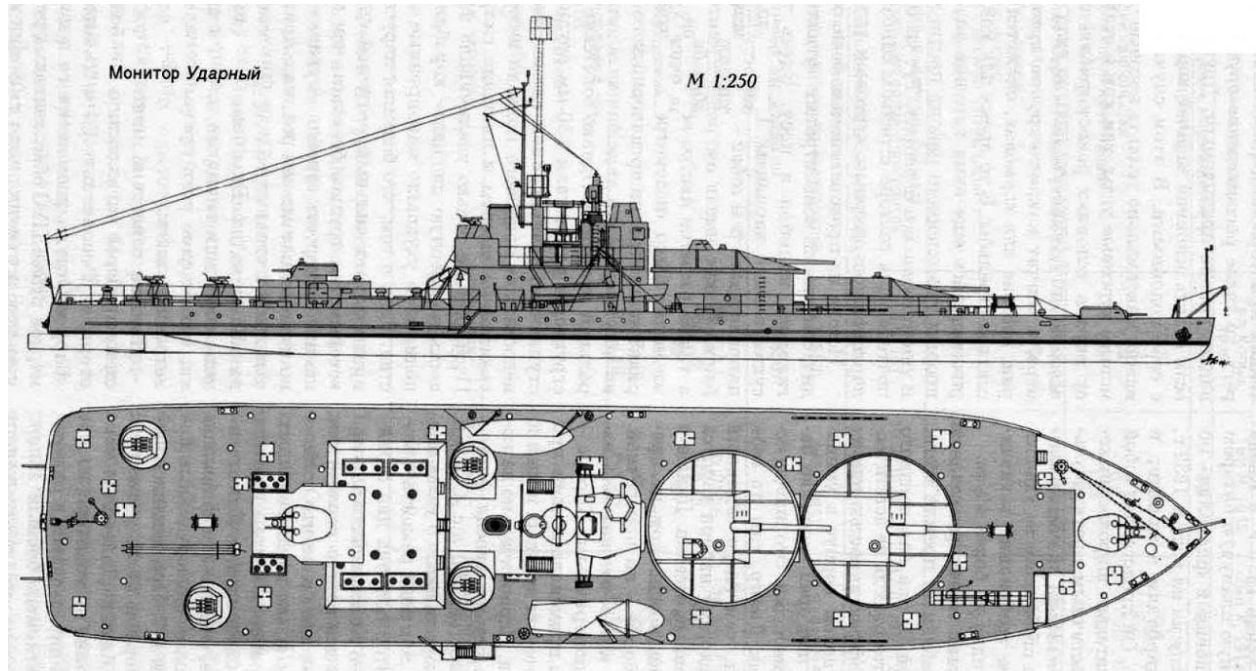

Фото монітору «Ударний» Дунайської флотилії

Джерело[31]

Додаток Г.

Фото мінного загороджувача «Колгоспник» Дунайської флотилії

Джерело[31]

Додаток Д.

Фото штабного корабля «Буг» Дунайської флотилії

Джерело[31]

Додаток Е.

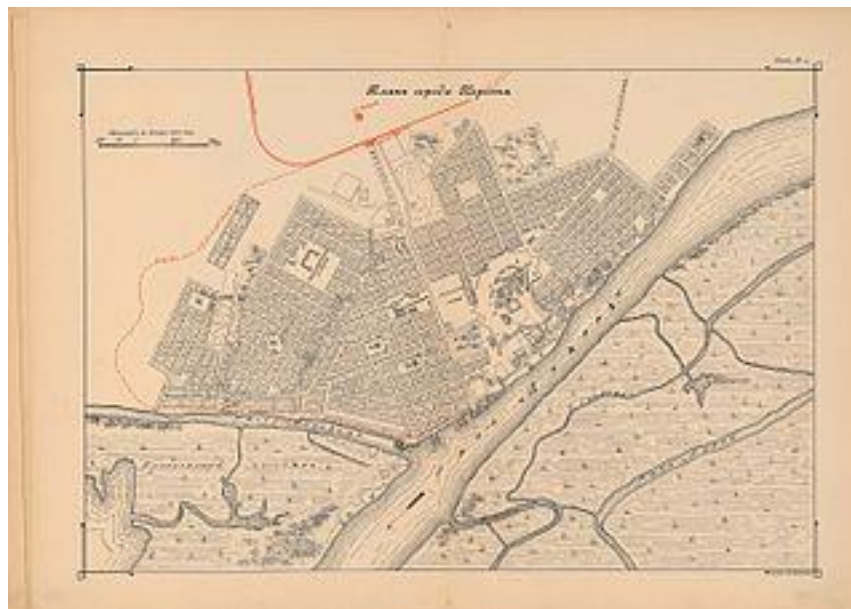
Фото річкового тральщика

Джерело[31]

Додаток Ж.

План Херсона на 1941 рік

Джерело[42]